

NAGY J. BÉLA

SIMONYI ZSIGMOND NYELVMŰVELŐ MUNKÁSSÁGA

A nyelvészeket a nyelvműveléshez való viszonyuk szerint három csoportba lehet sorolni. Vannak közöttük olyanok, akik egyáltalában nem foglalkoznak ezzel; nem is érdeklik őket a nyelvhelyesség kérdései, mert tudományos meggyőződésük az, hogy a nyelvművelés nem tartozik a nyelvtudomány feladatai közé. Úgy vélekednek, hogy a nyelvi jelenségeket nem lehet értékelni, helyesnek vagy helytelennek minősíteni, s a nyelvész hivatása csupán az, hogy megállapítsa a nyelvbeli tényeket, beleillessze őket a történeti fejlődés sorrendjébe, megmagyarázza, hogyan keletkeztek, és kinyomozza a bennük nyilvánuló törvényszerűségeket. Mi csak tudományosan vizsgáljuk a nyelvet — mondják az ilyenek —, de nem akarunk gyakorlati módon beleavatkozni sorsába és fejlődésébe. Más nyelvtudósok nem vallják ezt az elvszerűen tartózkodó felfogást, és alkalomadtán, ritkábban vagy sűrűbben hozzászólnak a nyelvhelyesség és a nyelvművelés kérdéseihöz is, nyelvtudományi ismereteiknek felhasználásával járulván hozzá ezeknek a többnyire nem egyszerű kérdéseknek tisztázásához. SIMONYI-t a harmadik csoportba kell beosztanunk. Ő nemcsak mellékesen, alkalomszerűen volt nyelvhelyességi szakíró, hanem a magyar nyelvtudománynak szinte minden ágát felölelő, majdnem öt évtizedes gazdag irodalmi munkássága közben állandóan gondja volt a nyelvművelésre is. Azt lehet mondani, hogy a nyelvművelés azok közé a tárgyak közé tartozott, amelyek legjobban érdekelték és szünet nélkül foglalkoztatták. Teljes áttekintése is volt erről a nagy tárgyköréről. Bizonyítja az, hogy nem csupán idevágó kitűnő részlettanulmányok kerültek ki tolla alól, hanem két összefoglaló műben is rendszerezte a nyelvművelő irodalomnak addig elért eredményeit. Először mindjárt tudományos pályájának kezdetén, huszonhat éves ifjú korában megjelent kis füzetében, a nem egészen négy íves *Antibarbarusban*, majd életének ötvenedik évében, jóval terjedelmesebb és persze sokkal tökéletesebb könyvében, a *Helyes Magyarságban*.

Amikor a *Nyelvőr* 1872-ben megindult, néhány év alatt külön irodalma támadt a hibás szavak és szólások bírálatának és javításának, ennél fogva csakhamar érezhetővé vált egy olyan nyelvművelő kalauz hiánya, amely röviden egybefoglalja a sok kisebb-nagyobb nyelvhelyességi cikknek és tanulmánynak

végső következtetéseit. A fiatal SIMONYI vállalkozott erre a nem könnyű munkára, s így született meg 1879-ben a magyar nyelvhelyességnek első rendszeres kézikönyve, az Antibarbarus, a nyelvi barbárságok ellen harcoló mű. Címlapja az akkori szokás szerint így jelöli meg részletesen a könyvecskének tartalmát és célját: „Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével, egyszersmind a magyar nyelv főbb nehézségeinek magyarázata. Gyakorlati kézikönyv mindazok számára, kik magyarul írnak és tanítanak.“ Maga a szerző úgy jellemzi később ezt a munkáját Helyes Magyarságában, hogy „ifjúkori kísérlet“, s azt írja róla, hogy abban a „vérmes hangulatban keletkezett“, amelyben a SZARVAS GÁBOR vezérletével küzdő ortológusok úgy hitték, hogy a nyelvújításnak még minden hibáját jóvá lehet tenni (első és második kiadás, 11. lap).

Csakugyan azt olvassuk az Antibarbarusban, hogy például *adag* helyett *adat*-ot kell mondanunk, és így kell helyesen beszélnünk: egy *adat* leves, nagy *adatban* veszi be az orvosságot. Hibásak a füzetke szerint ezek a szavak is: *árny*, *árnyal*, *árnyalat*, *árnyas*; jól így vannak: *árnyék*, *árnyékol*, *árnyéklát*, *árnyékos*. A *bőrönd* szintén rossz szó; *koffer*, *láda*, *utazó láda*, *bőrös láda* legyen helyette. A *csomag* is így van helyesbítve: *csomó*, *pakk*, *málha*; a *csomagol* így: *csomóz* és *pakkol*. A *csőr* javítása *orr*, *madárorr* (a népnyelv valóban az *orr* szót használja ebben a jelentésben, mint a nótából is tudjuk: „Hej, piros a liba *orra*, Pedig sose mártja borba!“), továbbá van ilyen népies eredetű növénynevünk is: *golyaorr*). A *dalnok* helyesen *dalló*, az *előny* és a *hátrány* jó *oldal*, *haszon*, *elsőbbiség* és rossz *oldal*, *kár*, *kisebbség*, *rövidség*, *káros következmény*. A *honvéd* és az *ügyvéd* javított alakban *honvédő* és *ügyvédő*. Így lehetne folytatni a sort még nagyon sokáig.

A *bőrönd* és a *csomag* példájából látjuk, hogy az Antibarbarus az önkényesen és szabálytalanul alkotott magyar nyelvújítási szónál többre becsüli az idegen szót, a *koffer*-t és a *pakk*-ot. Hasonlóképen jobb neki a *gyutacs*-nál a *kapszli*, a *jellem*-nél a *karakter*, a *sürgöny*-nél és a *távirat*-nál a *telegramm* és a *depes* (vagyis a francia *dépêche*, a német *Depesche*), a *szerv*-nél az *organum*, a *távlat*-nál a *perspektíva*, az *üteg*-nél a *battéria*. Elve tehát nem az idegen szavakat kiküszöbölni akaró purizmus, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy inkább idegen szóval éljünk, mint hibás magyarral.

Feltűnő dolog, hogy rovásra tesz olyan nyelvújítási szavakat is, amelyek helyett nem tud mást, jobbat ajánlani, s amelyeket senki sem kerülhet el beszéd vagy írás közben. Ezek voltak a neológusok és az ortológusok vitáiból jól ismert „pótolhatatlanok“ vagy „kiírthatatlanok“, például *alany*, *alap*, *cím*, *elem*, *elv*, *erény*, *gyár*, *igény*, *körülmény*, *lényeg*, *sav*, *szerény*, *szerep*, *tény*, *tömeg*, *ülnök*, *viszony*, *zongora* stb. Ma csodálkozva kérdezzük, miért kellett a nyelvhasználat irányítására szánt műben kipécézni az efféle szavakat és társaikat, hiszen ma már senki sem akad fenn rajtuk, a legkevésbé sem bántják nyelvérzékünket, mert külön nyelvészeti tanulmány nélkül nem is tudjuk, milyen

módon vannak alkotva, sőt olykor tudományos kutatással sem lehet ma már kideríteni, hogy egyik-másik hogyan keletkezett. A mai Antibarbarus szerzőjének nem is jutna eszébe, hogy kárhoytassa ezeket a szavakat, de meg kell vallanunk, hogy hetven-hetvenöt évvel ezelőtt sem igen volt értelme pellen-gérre állításuknak, ha szükség volt rájuk, és nem lehetett őket helyesebbekkel felváltani. Simonyi érezhette is ezt, mert az előszóban úgy látszik, mintha mentegetődnék, amikor így szól: „Igaz, hogy némely hibás szót annyira megszoktunk, hogy kiirtásukat hasztalan fáradság volna megkísértenünk; az ilyenek helyébe nem is igen ajánlunk másokat, s mindig zárjelbe tesszük őket“ (4. l.).

Könnyebben megérthetjük az Antibarbarusnak ezt a sajátságát, ha arra gondolunk, hogy megjelenése előtt nem nagyon régen még javában virágzott a vakmerő és féktelen szófaragás. Még 1879-ben is olyan új szavakat próbáltak elfogadtatni az akkori közönséggel, amilyeneket ma senki sem venne a nyelvére vagy a tollára. Mi már sok tekintetben másképp ítéljük meg a nyelvújítást, mint elődeink, de bármennyire méltányoljuk a nyelvújítóknek stílusunk és nyelvünk fejlesztésével szerzett érdemeit, ki mondana vagy írna mai napság például *államügyér-t miniszter* helyett, *áponc-ot ápolt*, *borlélek-ből* csonkított *borlél-t borszesz* vagy *spiritusz* helyett, *csatányos-t csattanós*, *hiblépés-t ballépés* vagy *félrelépés*, *mireny-t arzén*, *mondol-t diktál* vagy *tollba mond*, *nedélygazdag-ot humoros*, *nyakorján-t zsiráf*, *váreset-et dilemma* helyett? Az Antibarbarusnak még efféle szógyártmányok ellen kellett hadakoznia.

Ha igazságosan akarjuk értékelni a múlt jelenségeit, nem szabad elfelejteni, hogy az ortológia is változott és fejlődött az idő haladtával. SZARVAS GÁBOR már 1882-ben úgy nyilatkozott, hogy csak a szokatlan, szabálytalan szóalkotásokat tekinti neologizmusoknak. „A neologizmusok ... kivétel nélkül mind hibák“, de még ezek közül is „megtarthatók azok“, amelyeknek képzésmódját a mai nyelvérzék nem ismerheti fel, megtartásuknak azonban feltétele az, hogy szükség van rájuk, és már általánosan használatosak. 1890-ben így ismételte meg felfogásának kifejtését: A Nyelvőr „a nyelvújításnak csak hibás alkotásait kárhoytatja. A helytelen alkotásokat jobb íróink kerülnek is már, csak néhány szó az (pl. *elnök*, *titkár*, *eszme*, *jellem*), aminek megtartását védik. Minthogy e szók annyira el vannak fogadva, hogy immár kiirthatatlanok, a nyelvészek nem küzdenek ellenük többé. Igazolni ezeket sem lehet, mert akkor fel lenne szabadítva a nyelvrontás, de túrni fogják“ (idézi Tolnai Vilmos: A nyelvújítás 196, 201). JOANNOVICS GYÖRGY — SIMONYI szerint „az ortológia nagymestere“ — 1891-ben szintén azt írta, hogy „az ortológia nem izen hadat“ az ilyen, teljesen meggyökeresedett, bár kifogásolható új szavaknak: *lény*, *tény*, *elv*, *terv*, *állam*, *jellem*, *szellem*, *lényeg*, *talaj*, *elnök*, *szónok*, *tőzsde*, *iroda*, *körülmény*, *mérleg*, *újonc*, *távirat*, *képvisel*, *tan* stb. (idézi SIMONYI: Nyr. XXX, 261, 262). SZINNYEI JÓZSEF pedig 1900-ban így szólt erről a kérdésről: „Én nem tartozom ugyan azon (ma már csekély számú) túlzók közé, akik a nyelv-

újításnak minden hibás alkotását ki szeretnék irtani, hanem azt az elvet vallom, hogy amelyekhez a nyelvérzék hozzászokott, amelyeket a közszokás szentesített, azokat ne bántuk, . . .“ (Nyr. XXIX, 277). SIMONYI is ennek a józan, mérsékelt felfogásnak volt a híve (mint később idézendő nyilatkozata is tanúsítja), de fiatal korában mesteréhez, az akkor még semmi engedményre nem hajlandó Szarvas Gáborhoz alkalmazkodott, és Szarvasnak harcostársát, az egész nyelvújítást nagy túlzással, igazságtalanul nyelvrontásnak bélyegző Volf Györgyöt követte abban, hogy a nyelvi hibákat jelző kereszttel fölösleges módon beiktatta az Antibarbarusba azokat a nyelvújítási szavakat is, amelyeket már nem lehetett kijavítani, s amelyek nélkül már nem tudunk megenni.

Bizonyos tehát, hogy az Antibarbarus kelleténél szigorúbb volt a nyelvújítás szóalkotásainak megbírálásában. Ezt nem lehet tagadni, más tárgyi kifogást azonban nem igen tehetnénk ellene. Nagyjából ma is egyetérthetünk azzal a mértékkel és móddal, ahogyan jegyzékbe foglalta és helyesbítette az idegenszerű kifejezéseket és szerkezeteket, úgyszintén azokkal a hosszabb-rövidebb összefoglaló cikkekkkel, amelyek nyelvtani és helyesírási kérdéseket tárgyalnak igen tömör fogalmazásban ilyen címszók alatt: *alany, fokozás, helyesírásunk, igekötő, igemód, névmások, összetett mondat, összetétel, szóegyeztetés, szóképzés, szórend* stb. Az ugyan nem célszerű elrendezés, hogy ezek az olvasmányoknak való fejtegetések nincsenek együtt, külön részben egybefoglalva, hanem széjjel vannak szórva a könyvecskében címszavuk kezdőbetűje szerint. De ez a szerkezeti fogyatékoság talán abból származott, hogy kis terjedelmű és olcsó füzetkét akartak kiadni. Erre vallanak a helykímélés végett túlságba vitt, habár az előzményekből rendszerint kitalálható alkalmi rövidítések is, például hogy az *adott* címszóról írt cikkecskében *előf. es.* van nyomtatva e helyett: *előforduló esetben*, a *hív* címszó példái közt pedig a *megteremt* így van rövidítve: *mteremt*. Az *igemód* szócikkben ilyen rövidítést találunk: a *iban*, s ezt így kell olvasni: a *latinban*. A *nevelés* szócikkben a *pedagógus* szó után ez olvasható: *pgógia*, jöllehet a helyel való takarékoskodás nem is tette volna szükségessé ezt az igazán furcsa rövidített írásmódot, mert a sorban háromszor is elfért volna a teljesen kiírt *pedagógia*.

A műnek ezeket a gyengéit ARANY LÁSZLÓ is észrevette és szóvá tette abban a tárgyilagos bírálatban, amelyet 1880-ban írt róla (ÖM. II, 367—375). Elismerte, hogy „hasznos és szükséges munkát“ végzett a szerző a füzet egybeállításával, de kifogásolta, hogy a nyelvtani magyarázatok nincsenek elválasztva a szótári résztől, továbbá hogy a magyarázat a nagy közönségnek sokszor kevés, „a példa nem mindenütt elég, s a tömérdek rövidítés nagyon nehezíti a figyelmes olvasást“ . . . (uo. 368). Az előszóból azt állapítja meg ő is, hogy SIMONYI nem tartozik a túlzó ortológusok közé, könyve azonban mégis annyi szót kisöpörne az irodalmi nyelvből, hogy „az eredményen valóban meg kell hökkennünk. Író, tudós, kereskedő, katona egyszerre azt veszi észre, hogy ki van rántva alóla a gyékény; alig mondhat egypár szót hiba nélkül“ . . . (uo.).

Rámutat ellentmondásaira is, például arra, hogy kereszttel jelöli és zárójelbe teszi ezeket a szavakat: *titkár*, *tüzér*, *uszkár*; kereszttel jelöli, de nem teszi zárójelbe és nem is javítja ki ezeket: *hordár* és *pincér*; végül kereszttel jelöli és *professzor*-ra meg *tanító*-ra (*egyetemi tanító*-ra, *középiskolai tanító*-ra) javítja a *tanár*-t, a címlapon pedig maga is „*tanár*-nak írja magát“ (uo. 371).

ARANY JÁNOS szintén nagyon figyelmesen végigolvasta az Antibarbarust, és lapszéli jegyzeteket írt hozzá, ilyen formában mondta el kifogásait, ellenvetéseit. Széll Farkas és Szily Kálmán szívességéből SIMONYI megkapta művének ezt a jegyzetes példányát, és három részletben közölte ezeket az értékes megjegyzéseket a Nyelvőrnek abban az évfolyamában, amelyet már ő szerkesztett (XXV, 69—71, 356—359, 400—403). Az első közleményhez csatolt jegyzetben azt írja, hogy ezek a megjegyzések is mutatják, „mennyre foglalkoztatta“ nagy költőnket „folyvást a nyelv s a nyelvművelés ügye“ (uo. 69). Az Antibarbarusnak már említett túlságos szűkszavúsága miatt olykor Arany János sem értette meg, mit hibáztat a füzet egyik-másik szóban vagy kifejezésben, úgyhogy Simonyinak utólag kellett ezt a költő megjegyzéseéhez kapcsolt jegyzetekben megmagyaráznia.

A tudományban nem mindennapi erény a tévedés elismerése, de SIMONYI nem volt híjával ennek a nagyon szükséges erénynek. Azt tartotta, hogy „a hiba bevallása a tudományos módszernek legelemibb kötelessége“ (Nyr. XXVII, 226). Arany János hozzászólása nyomán is módosította Antibarbarusának némely állítását. Megvallotta például, hogy most már nem mondaná rossznak az *átörökit* igét (uo. XXV, 70), és már helyesnek véli a *különb* írásmódot (uo. 357), holott az Antibarbarus szerint így kell helyesen írni: *külömb*.

Az Antibarbarus utódában, a Helyes Magyarországban felhasználta a népyelvet kitűnően ismerő költőnknek azt a megfigyelését is, hogy a bizonytalanságot, a kételkedést a magyar nép sokszor feltételes móddal fejezi ki, és így beszél: „Ez *volna* már az a keresztút, amerre igazítottak bennünket“ (Nyr. XXV, 358 és HMság 1—2. kiadás 14, 3. kiadás 10). Az Antibarbarus azt mondja, hogy *szabadjon*, *szabadna* helyes (tévedésből az *s* betűs szavak közé keveredett ez a megjegyzés, a *sürgöny* szócikk után következik). Arany a maga példányába ezt jegyezte oda melléje: „Nem igen!“ (Nyr. XXV, 401). Simonyi később sem hibáztatja ezeket a szóalakokat Helyes Magyarországnak fejtegető részében (3. kiadás 67), a szótári részben is újra azt mondja, hogy *szabadjon*, *szabadna* helyes, itt azonban már hozzáteszi: „de szabályosabb: *szabad legyen*, *szabad volna*“. Ez a hozzátétel szükséges is, mert a *szabadjon* és a *szabadna* mellett ilyen alakok is vannak: nem *szabadott*, *szabadni fog*, *szabadni szabad*, *jóni jó*, *szagosni* nem nagyon szagos, *muszájt* nevetni, *muszájna*, *muszájni* éppen nem muszáj (Klemm: MTörtMond. 57; Nyr. LX, 133), és ha az első kettőt jóváhagyjuk, a többinek a használata ellen sem lehet tilalomfát állítani.

Arany János az újságokból is ki-kijegyezgetett mindenféle hibás mondatokat, főképp idegenszerűségeket, de gyűjtését nem dolgozta fel cikk alakjában, csupán a hibákat jelölte meg benne, és így adta át még Szarvas Gábor idejében a Nyelvőrnek. Simonyi ezeket a pusztá jegyzeteket is meg akarta menteni az elkallódástól, tehát közzétette őket szerkesztő korában ezzel a címmel: „Tallózás az idegen szókötés mezején“ (Nyr. XXVII, 504—505 és XXVIII, 17—18). A Helyes Magyarságba ebből a gyűjteményből is átvett néhány alkalmas példát, ilyen németességeket: A tapasztalás megtanított rá, *nem dicsérni* a napot leszállta előtt (e helyett: *hogyan ne dicsérjem*). A Pesti Napló megtehetné a közönségnek a szívességet, hogy ... (magyarosan: *azt a szívességet*). *Egy szövetség Napóleonnal* ránk nézve oly merénylet ... (helyesen: *A Napóleonnal való szövetség*; HMSág 3. kiadás 45, 89, 94). Ez is azt mutatja, mennyire megbecsülte Simonyi Arany János nyelv művelő munkásságának minden apró morzsáját.

Amikor Szarvas Gábor halála után 1896-ban ő vette át a Nyelvőr szerkesztését, beköszöntőjében szokás szerint megjelölte céljait és vázolta munkatervét. A Nyelvőrnek örökölt kötelessége — így szólt — „a magyar nyelvnek mindig teljesebb megismerése és kiművelése“. Úgy gondolta, hogy a Nyelvőrnek gyakorlatias szellemű, közérdekű, a nyelvtudomány eredményeit népszerűsítő folyóiratnak kell lennie, olyannak, amelyet nem csupán a nyelvészek olvasnak, ennél fogva a nyelvhelyesség és a nyelv művelés kérdéseivel kell foglalkoznia. De a nyelv művelésben nem akarta beérni az irodalmi nyelv hibáinak kicégézésével és üldözésével, az „idegen csemeték“ irtásával és a „fattyúhajtások“ nyesegetésével. Nemcsak gyomlálni akart, hanem jó kertész módjára a virágokat is ápolta a nyelv kertjében. „Törekedni fogunk — írta —, hogy tetteleg is előmozdítsuk a nyelv művelés ügyét, hogy összegyűjtsük s fejtegetessük mindazt, ami példaképpül szolgálhat: az igaz magyar stílus szépségeit és finomságait.“ Tehát nem csupán a nyelvtan szempontjából nézte a nyelvet, hanem figyelme kiterjedt a stílusra is, a nyelvbeli előadás módjára, a nyelvi kifejezés művészetére. Meg is okolta, miért van szükség a munkatervnek erre a kibővítésére: „Az írók s az iskola emberei keveset foglalkoznak a művészi beszéd, a szép és kifejező stílus technikájával, a fordítók csak kevéssé eszmélnek a magyar s az idegen nyelv stílusának megfeleléseire és eltéréseire.“ (XXV, 1—2). Később még egyszer hangsúlyozta ebben az évfolyamban a mintaszerűvel nevelő nyelv művelés fontosságát, mikor egy olvasó azt a kifogást tette a folyóiratnak új iránya ellen, hogy bírálatai nem olyan szigorúak, mint Szarvas Gábor idejében, és több bennük a dicséret, mint a megrovás. Megnyugtatta az aggodalmaskodót, hogy lesznek „...gáncsoló cikkek is, csak éppen kezdeni nem akartuk ezekkel. Nézetünk szerint — így folytatta — különben sem egészen helyes az a módszer, mely a gáncsolásban kimerítettnek látja a kritika teendőjét. A tudományos pedagógia legalább azt tartja, hogy nem szabad folyvást a hibákkal foglal-

kozni, hanem inkább a jóval, a helyessel, a követendő példával kell tanítani“ (uo. 135—136).

A nyelvhelyességnek elméletét nem szándékozott részletesebben boncolgatni, mert beköszöntőjében így vélekedett erről: „A nyelvművelés terén is kevésbé van már szükségünk elvi fejtegetésekre, hanem inkább arra, hogy mentül előbb megrostáljuk az egész irodalmi nyelvkincset: szavait, szólásait, formáit és szerkezeteit.“ (XXV, 1 és más szavakkal 40—41). De azért nem tért ki az elvi állásfoglalás elől, sőt inkább úgy intézte a dolgot, hogy a folyóiratnak mindjárt ebben a füzetében szóba kerüljön általánosságban is a nyelvhelyesség kérdése. Nyilván nem valamelyik olvasó kérdezte, hanem ő maga tette föl azt a kérdést, hogy a nyelvhelyességről való újabb felfogás miben különbözik a Szarvas Gáborétól (uo. 38). Sok nyelvtudós ugyanis azt hirdeti, hogy „nem a nyelvtudomány ítéli meg a nyelvbeli kifejezés helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat. A nyelvtudomány előtt nincs jó és rossz, helyes és helytelen. A nyelvészetnek feladata a megértés, nem pedig a megítélés“ (uo. 39). Vajjon elfogadhatjuk-e ezt a véleményt? SIMONYI nem fogadta el ilyen merev fogalmazásban, s amit erre a kérdésre válaszolva írt, annyira fontosnak tartotta, hogy csaknem elejétől végig megismételte Szarvas Gáborról mondott akadémiai emlékbeszédében is (Nyr. XXVI, 487—489), sőt egy részét Helyes Magyarságának az első és a második kiadásban még meg nem rövidített bevezetésébe is átvette (7. l.). Fejtegetésének végső eredményét így foglalta össze: „A nyelvhelyesség kérdéseit csakugyan nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése. Azonban másfelől kétségtelen, hogy az egész stilisztikának teljes és erős nyelvtani alapon kell állania, a nyelvtörténet s az élő nyelv teljes statisztikáján s megértésén kell alapulnia. Szarvas Gábornak tehát igenis igaza volt abban, hogy a nyelvművelést nem szabad egészen szabadjára hagyni, hanem ellenőrizni és bírálni kell nemzeti alapon, a nyelvtörténeti fejlődés s a nyelvjárások ismeretétől vezérelve.“ (Nyr. XXV, 40).

Harmincöt év múlva GOMBOCZ ZOLTÁN és majdnem egy félszázaddal később BALASSA JÓZSEF is jóformán szóról szóra ugyanezt mondta. GOMBOCZ a nyelvhelyesség és a nyelvtudomány viszonyát elemezvén, Jespersen könyve, a *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view* nyomán sorra megbírálta a különféle nyelvhelyességi normákat, vagyis szabályozó elveket, s így fejezte be elmékedését: „Egyszóval az irodalmi nyelvhelyesség kérdése nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai probléma.“ (MNy. XXVII, 11). BALASSA pedig két könyvében is ezt írta: „Igaz, hogy a nyelvhelyesség kérdése inkább a stilisztika körébe tartozik, de ott sem lehet vele foglalkozni a nyelvtudomány útmutatása nélkül.“ (A magyar nyelv könyve 47—48, hasonlóan már néhány évvel előbb: A magyar nyelv életrajza 150). Sajnos,

egyikük sem fejtette ki bővebben ezt a felfogást, noha GOMBÓCZNAK — úgy látszik — szándékában volt, mert idézett nyilatkozatához még hozzáfűzte: „Erről talán más alkalommal.“ Igen nagy kár, hogy ez az alkalom örökre elmaradt.

Az kétségtelen, hogy a nyelvtan és a stilisztika szoros kapcsolatban van egymással, sok a közös területük, és nem igen lehet közöttük pontosan elválasztó határvonalat húzni. Hiszen tárgyuk azonos, a stilisztika is a nyelvet vizsgálja, ámbár más szempontból, mint a nyelvtan. A stilisztikának azonban többféle meghatározása és felfogása van. NÉGYESY LÁSZLÓ pl. így próbálja megkülönböztetni a két tudományt: „A nyelvtan a nyelv törvényeivel foglalkozik, a stilisztika pedig a nyelvhasználat (előadás) törvényeivel“ (Stilisztika, 8. kiadás 11), de nyilvánvaló, hogy a nyelvtan is a nyelvhasználatból vonja el szabályait. KLEMM ANTAL úgy világítja meg a két tudományág viszonyát, hogy „a nyelvtan a nyelv szerkezetének tudománya“, ellenben „a stilisztika a nyelvi kifejezésmód mesterségének tudománya“; a stilisztika azt vizsgálja, hogyan használjuk fel a nyelvi eszközöket „lelki tartalmaink kifejezésére“ (A mondattan elmélete 126). ZLINSZKY ALADÁR pedig a Dézsi Lajos szerkesztette Világirodalmi Lexikonban azt hangsúlyozza, hogy a stilisztika „még ma sem találta meg eléggé a maga tárgyát és módszerét, különösen nem vált el eléggé a nyelvtantól és ennek keretében a mondattantól és jelentés-tantól“ (1571).

De bármint van a dolog, tény az, hogy a mi stilisztikáink mind szólnak a nyelvhelyességről és a nyelvtisztaságról, magyarosságról és idegenszerűségről, „barbarismusokról“ és „soloecismusokról“. Megkülönböztetik a stílusnak grammatikai tulajdonságait az esztetikai sajátságoktól, s az előbbiek közé sorolják a világosságot, a szabatoságot és a magyarosságot (pl. ADY LAJOS — LENGYEL MIKLÓS: Magyar stilisztika, 3. kiadás 52, 55—56). ZLINSZKY is azt mondja idézett cikkében, hogy a stílusnak vannak értelmi és érzelmi tulajdonságai. „Értelmi sajátságok: világosság, szabatosság, helyesség. Ez utóbbi, a nyelvhelyesség, nyelvtisztaság kérdése a magyar stilisztikában különösen fontos, és így nagy helyet is foglal el.“ (Uo.) Van azonban más felfogás is. GAAL MÓZES Kis magyar stilisztikája pl. ilyen különbséget tesz a nyelvtan és a stilisztika között: „A gondolat kifejezésének formai helyességét a *nyelvtan* foglalja szabályokba . . . A gondolat kifejezésének a csinosságára, vagyis a szép stílusra vonatkozó szabályok“ összessége pedig a *stilisztika* (2. kiadás 4). Hasonló különbsztetést találunk VOINOVICH GÉZA és GALAMB SÁNDOR Magyar stilisztikájában is: „A nyelvtan . . . a nyelv *helyes* használatára tanít; az összefüggő beszéd *csinosságának* módjára s eszközeire a stilisztika oktat“ (5); majd rövidebb fogalmazásban így: „A nyelvtan a *helyes* beszédre tanít, a stilisztika a *szép* beszédre“ (22). Ellentmondásnak látszik, hogy az ilyen felfogású stilisztikák is foglalkoznak a nyelvhelyesség kérdésével, és helyet adnak a nyelvi hibák tárgyalásának, sőt egyikük, VIDÓCZY ASZTRIK Stilisztikája

függelékképpen egy kis nyelvhelyességi szójegyzékben is egybeállítja a gyakoribb magyartalanságokat (298—307).

KULCSÁR GYULA szintén azt vitatta, hogy a nyelvhelyesség stilisztikai kérdés (Nyr. XXXVIII, 49), de valószínű, hogy az igazságot itt is valahol a középen kell keresni. A nyelvhelyesség megoszlik a nyelvtan és a stilisztika között. Stilisztikai kérdés például az, vajjon annyira szertelenkedjünk-e az idegen szavak használatában, hogy így írjunk magyarul: a *vitális energiák intenzitásának minimálisra redukálódása*; N. N. *paleontológus epochális opus magnuma*; a *stabil terminusok enorm tömege*; *konstatálta* volna, hogy *direktívuma* tisztán *formális* jellege miatt *in praxi absolute* hasznavehetetlen. Nem lehet azonban a stilisztika körébe utalni — mondjuk — azt a kérdést, hogy melyik a helyes e szórendi változatok közül: *Ha lehull a két kezünk is* (Petőfi: Csatadal); *ha lehull is a két kezünk* (vagy: *ha a két kezünk lehull is*); *ha le is hull a két kezünk* (l. Klemm, MTörtMond. 415). Nem a stilisztika ellen vét, hanem a nyelvtan ellen az is, aki így beszél vagy ír: *szószoros értelemben*, mert nem érzi, hogy ez a birtokviszony van a kifejezésben: *a szónak szoros értelme*. Nem stilisztikai kérdés az sem, hogy *teljes boldogság* és *teljesen biztosítva látjuk* helyett ezt mondjuk-e inkább: *maradéktalan boldogság* és *maradéktalanul biztosítva látjuk*, pusztán azért, mert a németben újabban divatos lett a *restlos* szó a teljesség kifejezésére (pl. *er ist restlos glücklich*), vagy hogy a *kiváló minőségű, finom áru-t minőségi áru-nak* nevezzük-e, mivel németül *Qualitätsware* a neve. Mikszáth így beszélteti egyik alakját: „Hiszen maga a *mienk emberunk*“ (Művei XXII, 179), s ez stilisztikai szempontból kétségkívül nagyon helyes, sőt kitűnő, mert pompásan jellemzi a nem magyar anyanyelvű embernek hibás magyar beszédét, de azért ez a mondat bizonyára mégis csak helytelen magyar mondat. Egy adoma szerint a nem magyar ezt mondta: *Tudom magyarul*. A magyar így felelt rá: *Látok*. Ezek sem stilisztikai vétségek, hanem nyelvtaniak. Az első a nyelvnek nem tudásából ered, a második pedig szándékos hiba, tréfa kedvéért.

Hogyan ítélte meg SIMONYI a magyar nyelvhelyességnek két fontos kérdését, az idegenszerűségeket és a nyelvújításnak szabálytalan alkotásait?

Az első kérdéssel foglalkozik „Elévült hibák és látszólagos hibák“ című tanulmánya (Nyr. XXVIII, 193—200 és 292—299). Azt fejtegeti benne egyebek között, hogy nem csupán szavakat vettünk át más nyelvekből, hanem idegen eredetű szójelentések, szóhasználatok, azaz jelentéstani idegenszerűségek is vannak a magyarban, sőt egész kifejezéseket, szólásokat, hasonlatokat, közmondásokat is lefordítottunk idegen nyelvekből, s ezek közül sokhoz már annyira hozzászoktunk, hogy nem üldözhetjük őket, mert egészen meggyökeresedtek, akárcsak a meghonosult jövevényszavak. Például a *használ* ige régi nyelvünkben csak tárgyatlanul fordul elő ilyen szerkezetben: *használ valami valakinek* vagy *valaminek*. Később a német *benutzen*, *benützen* mintájára

szokásossá vált a tárgyas szerkezet is: *használ valakit* vagy *valamit valamire*. Ezt a XIX. század elején még határozottan hibáztatták, a megrovásnak azonban ma már nem volna semmi értelme. Elsorol azután egy csomó olyan közönséges szólásmódot, amely a latin nyelvből, de még többször a németből honosodott meg nyelvünkben, pl. *törvényt hoz (legem ferre)*, *körülír valamit (circumscribere, umschreiben)*, *elveszti a fejét (den Kopf verlieren)*, *lelkére köttem a dolgot (ich habe ihm die Sache auf die Seele gebunden)*, *mézeshetek (Honigwochen)*. Az ilyen elfogadott idegenszerűségeket elévült hibáknak kell tekinteni. Vannak azonban látszólagos idegenszerűségek is, „olyan képes kifejezések, melyek a legegyszerűbb életviszonyokon, mindennapi tapasztalatokon alapszanak, s azért könnyen egyezhetnek nemcsak egymással érintkező, hanem egymástól távol eső nyelvekben is. Ezeket ok nélkül tartották sokszor idegenségeknek, a pusztá látszat alapján“ (uo. 295). Ilyenek pl. az effélék: *a beteg fenn van*, e helyett: *ébren van* vagy *felkelt (der Kranke ist auf)*; *hegyezi a fülét a kutya (der Hund spitzt die Ohren)*; *kerülgeti, mint a macska a forró kását (er geht darum herum wie die Katze um den heißen Brei)*; *reszket, mint a nyárfa levél (er zittert wie Espenlaub)*.

Hasonló anyaggyűjteményt már Trencsény Károly is egybeállított a Nyelvőrnek „A német nyelvből meghonosult szólásmódok“ címmel éppen SIMONYI buzditására (XXVIII, 9—15, 64—68, 106—110). De nyilván nagyon eltérhetnek a vélemények arra nézve, hogy valamely idegenes kifejezést meghonosultnak tekintünk-e vagy sem, tehát éljünk-e vele bátran, vagy hibáztassuk és kerülendőnek mondjuk. Lehetünk ebben a kérdésben nagyon engedékenyek is, túlságosan szigorúak is. JOANNOVICS GYÖRGY mindjárt fel is szólalt, és *Orthologia* cím alatt a folyóiratnak még ugyanebben a kötetében bíráló megjegyzéseket fűzött SIMONYI-nak az Akadémiában felolvasott értekezéséhez (uo. 498—501, 547—550). Ő óvatosabb a meghonosultság kimondásában, kevesebb németességet hajlandó megszokottnak elismerni, mint SIMONYI, és azt az elvet vallja, hogy a jelentéstani idegenszerűségek, a szószerkezetek, szólásmódok dolgában szigorúbb mértékkel kell mérni, mint az egyszerű szóátvételek ügyében. Például elfogadja meghonosultnak ezt a kifejezést: *rendbe hoz (in Ordnung bringen)*, mert ez „természetszerűen jelöli a szétszórt tárgyak egybehozatalát“, de nem hagyja jóvá azt, hogy a mulasztást is *behozzuk* német módra, a helyett, hogy *pótolnók (das Versäumte einbringen vagy einholen)*, mert ez már teljesen ellenkezik a magyar észjárással. Kerülni való németesség öszerinte az is, hogy a folyóirat vagy az újság cikket, bírálatot, ismertetést *hoz*, e helyett: *közl*. *Die Zeitungen brachten darüber nichts* — ezt a német mondatot csakugyan így kell magyarán tolmácsolni: Az újságok semmit sem *írtak* erről (nem pedig így: semmit sem *hoztak*). SIMONYI többnyire hallgatott is JOANNOVICS-ra, s a Helyes Magyarság szótárában hol okvetlenül kerülendő hibáknak, hol legalább javíthatóknak minősítette ezeket a németes kifejezéseket, és mindenütt megmondta azt is, mi a magyaros párjuk.

A másik kérdésre a Budapesti Szemlével vitatkozó cikkében válaszolt ilyen cím alatt: „Még egy leszámolás a nyelvújítással“ (Nyr. XXX, 209—215 és 257—264). A Budapesti Szemle ugyanis következetlenséget látott abban, hogy SIMONYI némely hibás képzésű szónak megkegyelmez, sok hasonlónak pedig nem. SIMONYI azzal háritotta el a támadást, hogy az *erény*, *szerény*, *szellem*, *ügyvéd*, *honvéd*, *szurony*, *szivar* és más efféle szavak ellen most már nem lehet küzdeni, „mint valami Don Quijote“ (uo. 209). Ezek korcs szavak ugyan, de elterjedtek, mivel szükségesek és pótolhatatlanok. Az ortológia nem harcol ellenük, „mert nem csábítják a nyelvérzékét, hogy analógiájukra hasonló szabálytalan formákat alkosson. Nem is é r e z z ü k bennük képzésük módját, nem érzi senki, hogy a *lény* a *lesz* igéből, *elv* az *elő*-ből, *szerény* a *szer*-ből, *szilárd* a *szulfá*-ból van gyártva; tehát senki sem esik most már kísértetbe, hogy pl. az *eszik* igéből is *ény*-t csináljon, vagy a *merő*-ből *mer*-et, a *per*-ből *perény*-t és a *fűzfá*-ból *fűzérd*-et képezzen“ (uo. 261.). Tudatában volt annak is, hogy itt „sokszor tapogatózás lesz a nyelvművelésből, sokszor az egyéni nyelvérzéknek és tapintatnak kell megválogatni, mit hagyjunk meg s mit hagyjunk el“ (uo. 262). Ő már nem helytelenítette a *visszhang*-ot és a *tolonc*-ot, de a *visszfény* és az *ínyenc* helyett ezeket ajánlotta a Helyes Magyarság szótárában: *visszavert fény*, *visszaverődés*; *ínyeskedő*, *torkos*, *nyalánk*. Hivatkozott arra is, hogy a szavak sorsa mennyire bizonytalan; az egyik szó megmarad, hiába akarják elpusztítani, a másik pedig kihull az idő rostáján. Az *ügyész* és az *ügynök* ma is él, a *miniszter* helyébe szánt *ügyér* (*belügyér*, *külügyér*) pedig nem. Jósolgatni sem tanácsos, mert a jóslatok gyakran nem teljesednek be. Kazinczy azt jövendölte egykor, hogy „a *secretarius* . . . örökkön-örökké *titoknok* marad, sőt a *consiliarius* is *tanácsnok*“ (idézi uo. 109), pedig a *titoknok*-ból *titkár* lett, sőt a *tanácsnok*-ból is *tanácsos*, legalább ezekben a kifejezésekben: *miniszteri tanácsos*, *osztálytanácsos* stb. Simonyi is *induló ház*-ra és *pályaudvar*-ra javította Antibarbarusában az *indóház*-at, a Budapesti Szemlének felelő cikkében *indulóház*-ra és *pályaház*-ra (uo. 212), Helyes Magyarságának szótárában már csak *pályaház*-ra, ezzel az utaló megjegyzéssel: vö. *pályaudvar*, de végül is a német *Bahnhof* fordítása, a *pályaudvar* diadalmaskodott a nyelvhasználatban.

Tudjuk, hogy a nyelvújítás részben nyelvtisztító mozgalom is volt. Az új szavakat azért alkották, hogy kiszorítsák velük a nyelvünket elárasztó sok idegen, főképp latin szót. Az ortológusok azonban nem voltak puristák, s inkább a régen meggyökeresedett, magyarrá vált jövevényszavakat pártolták a nyelvújítók erőszakos alkotásaival szemben. SIMONYI is azt írta ebben a cikkében, hogy sokszor kárba vész a szófaragás, mert *patika* marad a *gyógyszertár*, *optikus* a *látszerész*, *gumi* a *ruggyanta*, *kaszárnya* a *laktanya*, *regruta* az *újonc*, *porció* az *adag* stb. (uo. 260). De a szóhangulatot kellőképpen megérezve felismerte azt is, hogy például a *gyógyszerész* finomabb és megtisztelőbb szó, mint a *patikus* vagy a *patikáros*, tehát megszólításra a *gyógyszerész*-t

használják. Hozzátehetjük, hogy *kaszárniai stílus* helyett is csak neveltető szándékkal lehetne *laktanyai irány*-t mondani. Aszavak megválasztásában tehát sohasem szabad megfélekedezni a hozzájuk kapcsolódó érzelmekről. SIMONYI nem volt vaskalapos és makacs, idő jártával módosíttatta véleményét, például a Helyes Magyarásznak szótári részében már az *optikus* is kereszttel van jelölve, éppúgy, mint a *látyszerész*, és mind a kettő *szemüveges*-re van javítva. Ugyanennek a művének első és második kiadásában még ezt olvassuk: *újonc* (*Neuling*): *új ember, kezdő, regruta*. Ezt úgy kell érteni, hogy az *újonc* nem okvetlenül kerülendő hiba ugyan, mégis jobbak helyette az utána következő szavak, a harmadik kiadás azonban már ilyen enyhébb formában is mellőzi az *újonc* hibáztatását, az *adag* szót pedig már az első két kiadás szótára sem rója meg.

A neológia és az ortológia között lefolyt irodalmi csatározásokban minduntalan ismétlődött az ortológia ellen az a vád, hogy maradiságával megakarja akasztani a nyelvnek a fejlődését. Ennek a vádnak alaptalanságát legjobban bizonyítja SIMONYI-nak Antibarbarus álnév alatt Tóth Béla ellen írt cikke: „Névmások hibás használata és valami az ortológiáról“ (Nyr. XXIX, 346—352). Tóth Béla eleinte lelkes híve, egyúttal szorgalmas dolgozótársa volt a Nyelvőrnek, SIMONYI pedig egyszer nagyon megdicsérte azt az ügyességét, hogy kitűnően tudja utánózni a régi nyelvet (uo. XXV, 24—25). Később azonban ez a jeles írónk elhidegült a Nyelvőrtől, sőt szembe is fordult vele, mert Simonyi nem adhatott neki mindenben igazat. Tóth Béla ugyanis olyan elveket hirdetett, hogy a nép nyelve „a régiséggel egyazon“ (idézi Nyr. XXIX, 348 és 350), és »csak az a jó, amit „a régiség s a régiséggel egyazon nép“ szentesít«. Egyszersmind azt is állította, „hogy harmadmagával lobogtatja már csak az igaz ortológia zászlaját“. SIMONYI kimutatja, hogy Tóth Béla sok olyan kifejezéssel él, amely nincs meg sem a régi magyar nyelvben, sem a mai nyelvben, azonkívül sokszor hibát is követ el, főképp a névmások használatában. Nagyon tanulságos cikkét így fejezi be: Tóth Béla arra törekszik, „hogy egyenlővé tegye nyelvünket a régiséggel. Ezzel pedig tagadja minden fejlődés jogosultságát, még a legtermészetesebb s legcélszerűbb fejlődését is. Fölfogása — avval a jelszóval, hogy a történeti nyelv művelést s a régiség tiszteletét tűzi cégérül — voltaképen ellensége annak a józan és igaz történeti fölfogásnak, mely a nyelvben a fejlődést megengedi, elismeri, megérti és magyarázza, de történeti alapon! Az az ortológia, mely a fejlődés törvényeit nem ismeri, . . . az bizony csak talmi ortológia, s néha több a kára, mint a haszna, mert a maga csódjével azt a látszatot kelti, mintha csődöt mondott volna a józan és tudományos ortológia is“ (uo. 352).

SIMONYI a nyelvhelyességről szóló elméleti vitáknál fontosabbnak tartotta az anyaggyűjtést, a nyelvújítás történetével való foglalkozást, azért már 1891-ben egy külön nagy tanulmányt szentelt Kazinczy idegenes kifejezéseinek. Ez a műve az akadémiai értekezések sorozatában jelent meg ilyen cím-

mel: „A nyelvújítás és az idegenszerűségek.“ Az idegenességeknek három csoportját különbözteti meg benne. Az elsőbe tartozik az idegen szavak és szóalakok használata. A másodikba sorolja a jelentéstani idegenszerűségeket, tehát a szavaknak szolgai lefordítását, végül a harmadikba a mondattnai, azaz szófüzési és mondatfűzési idegenességeket, vagyis az idegen nyelvtani szerkezetek utánzását. Kazinczy nem ügyetlenségből, hanem tudatosan és tervszerűen fordította le szó szerint az idegen szólásmódokat és szerkezeteket, mert abban a hitben élt, hogy ezzel műveli, gazdagítja, szépíti a magyar nyelvet. Németességeinek nagy része azonban nem honosodott meg, például az sem, hogy az éljenzésnek németes módját az Egmontban így fordította: *Fenn! Fenn! (Hoch! Hoch!)*, de nem egy germanizmusa olyan szívós életű, hogy újabb irodalmunkban is fel-felbukkan. Ezek még egyszer el vannak sorolva SIMONYinak „A magyar nyelv“ című népszerűsítő könyvében is (a második kiadásban a 197–201. lapon). Érdekes, hogy csakugyan gazdagodott is így nyelvünk valamivel. Kazinczy tudniillik „átültette“ a *sich zerstreuen* és a *jemanden zerstreuen* igét ilyen szó szerint való fordítással: *elszórja magát és elszór valakit*. Ebben a formában természetesen nem honosodhattak meg az új kifejezések, mert nagyon megérzik rajtuk az idegen észjárás, később azonban *szórakozik* és *szórakoztat* lett belőlük, s ebben az alakjukban már semmi németes ízt sem érzünk bennük, mivel eszünkbe sem jut, hogy a *szór* ige származékának tekintsük őket, ezeket a szavakat tehát végeredményben Kazinczy germanizmusának köszönhetjük.

A Kazinczyéhoz hasonló idegenszerűségek folyton teremnek azóta is. Nem azért, mintha ma is készakarva másolnák az idegen kifejezéseket, mert a nyelvgazdagításnak ezt a módját ma már nem igen vallja elvül senki, hanem inkább sietségből és hanyagságból származnak az efféle hibák, mivel a fordítók és általában azok, akik idegen nyelven olvasnak, nem keresik ki szótárból az idegennel egyértékű magyaros kifejezést, hanem gépiesen utánózzák az idegent, aztán mások is eltanulják tőlük, nem is sejtve, hogy ezzel valami idegenszerűség ragad rájuk. Így szinte napról napra friss idegenességek, minálunk főképp németességek születnek, ezért állandóan szemmel kell tartani az újságok, a folyóiratok, a könyvek nyelvét, és figyelmeztetni kell az írókat, az olvasókat ezekre az új germanizmusokra, hogy fel ne kapják, meg ne szokják és el ne terjesszék őket. SIMONYI nagyon jól látta ezt a bajt, tehát gondoskodott róla, hogy a Nyelvőrnek minden füzeté küzdjön az idegenszerűségek ellen. Dolgozó társaival együtt ő maga is számtalan kisebb-nagyobb, sokszor álneves közleményben korholgatta és javítgatta régi és új németességeinket, fáradhatatlanul gyűjtve a magyarosság elleni vétségeket mindennapi olvasmányai-ból, s ezt a munkát szünet nélkül folytatta egészen haláláig. „A magyarság veszedelme“ című cikkében nyomatékosan felhívta figyelmünket arra, „hogy a német s z e l l e m, a német é s z j á r á s mennyire fokozódó mértékben nyűgöz le bennünket. II. Józsefnek s a Bach-korszaknak erőszakos németesítése

kudarcot vallott, de az a lassú és folytonos németesítés, mely immár száz év óta folyik irodalmunkban, nyelvünket lassanként annyira kiforgatja természetéből, hogy valamely új — akár erőszakos, akár gazdasági hódítás útján beállható — németesítésnek sokkal végzetesebb eredménye lehetne“ (Nyr. XXXVI, 49). Ennek bizonyítására egy sereg, egymással szembeállított példával világította meg, hogyan beszélt a régi magyar, hogyan beszél az új magyar, mennyi régi és népies, jó magyaros kifejezést hagyunk veszendőbe menni mindenféle németességek kedvéért, úgyhogy már „valóságos nemzeti veszedelem“ lett „az idegenszerűségek dédelgetéséből“ (uo. 54).

Nem feledkezett meg a hivatalok nyelvről, a „kuriális stílusról“ sem. Mihelyt átvette a Nyelvőr szerkesztését, mindjárt két ízben is írt a jogásznyelvről. Cikkének első részében néhány jogi műszó történetét mutatta be, a másodikban pedig a jogásznyelvnek feltűnőbb mondat szerkesztési hibáit, idegenszerűségeit, régi latinosságait és újabb németességeit szedte pontokba, egyúttal helyesbítésükre tett célszerű javaslatot (Nyr. XXV, 49—54, 193—199). Ajánlotta a mai élő nyelv szokással ellenkező, nem idegen eredetű, csak régies, elavult *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képzős szenvedő igealaknak kerülését, hogy alkalmazkodjunk a nagy közönség nyelvérzékéhez. Megróttá az ilyen, vonatkozó névmással kezdődő mondatkapcsolást: *miért is, minél fogva* (*azért, ezért, tehát, ennél fogva* helyett); a *brieflich, außerordentlich* mintájára készült efféle németes szóalakokat: *levélileg* vagy *levélbelileg, rendkívülileg* (*levélben és rendkívül* helyett); a mellékmondat igéjének olyan elhelyezését, hogy mindig a végére marad a mondatnak; általában a mondat szerkesztésnek azt a módját, hogy a legfőbb mondanivalót legutóljára közlik az olvasóval, a megokolást pedig előre bocsátják, gyakran több, egymás után következő *tekintve, hogy* kifejezéssel, és így szerkesztenek olyan hosszú mondatokat, amelyeknek értelmét csak többszöri elolvasással és töprengéssel lehet nagynehezen kihámozni. Máskor is hozzászólt még a hivatalos nyelv kérdéséhez, de nem csupán cikkek írásával mozdította elő a hivatali stílusnak jobbá, magyarabbá tételét, hanem vállalkozott olyan fárasztó munkára is, amilyen a törvényjavaslatok szövegének átnézése és kijavítása. Ha ma hivatalos nyelvünk egyszerűbb, természetesebb, világosabb, magyarosabb, mint egy fél-századdal ezelőtt, abban jókora része van SIMONYI nyelvművelő munkásságának (bővebben szól erről DÉNES SZILÁRD tanulmánya: Simonyi és a hivatalos nyelv, Nyr. XLVIII, 178—182).

A nyelvhelyesség és a nyelvművelés kérdéseivel való ilyen szakadatlan foglalkozás közben végre elérkezettnek látta az időt arra, hogy megírja a helyes magyarságnak új kézikönyvét, s ezt így jelentette be a Nyelvőrnek 1903-i évfolyamában: „Szükségesnek látom immár, hogy a sok rostálgatás és 30 éves megfigyelés eredményeképp összefoglaljam a nyelvhelyesség kérdéseire nézve a legfontosabb tudnivalókat — tájékoztatásul azoknak, akik régebbi vitáinkat s fejtegetéseinket nem olvashatták, s azoknak, akik gyakrabban fölmerülő

kétségeikre rövid, gyorsan áttekinthető választ kívánnak.“ (XXXII, 123). Ebben az új rendszerező műben a bő szöveges, magyarázó rész már külön van választva a szótártól. Majdnem a fele a Nyelvőrnek most említett kötetében jelent meg először, négy közleményben, „Helyes mondatszerkesztés“ címmel. A könyv három kiadást ért meg (az első kettő a Nyelvészeti Füzeteknek 8. száma). Teljes címe: Helyes Magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával (1903 és 1906). Harmadik, javított kiadásában alcíme ez: A magyaros stílus kézikönyve (1914, Singer és Wolfner). Itt a fejtegető rész ki van ugyan egészítve néhány újabb adalékkal, de eléggé meg is van rövidítve, egyebek között ki van hagyva belőle több irodalmi utalás, valamint az idézett példák forrásának pontosabb jelzése, továbbá bevezetése is rövidebb. Szótári része külön is megjelent ilyen címmel: A helyes magyarság szótára. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírási kétségek jegyzéke (1914, uo.). Még a második kiadás nyomán készült a könyvből egy sokkal rövidebbre fogott, 60 filléres kiadás is középiskolai tanulónak, a Réger Béla szerkesztette Iskolai Segédkönyvek című sorozatnak 1. számaként. Ennek a címe: Jó Magyarság. A magyaros írásmód szabályai szójegyzékkel (1908, Szentgotthárd, Wellisch Béla kiadása, később Budapest, Kókai Lajos kiadása).

Az első két kiadásban teljesebb bevezetés kifejti, milyen szerepe van a helyes nyelvhasználat megállapításában a nyelvérzéknek és a nyelvtudománynak; példákon szemlélteti, hogyan akarták a nyelvigazítók megváltoztatni az egész nemzet nyelvszokását a maguk egyéni okoskodása alapján, a logikára hivatkozva, mások pedig — a fejlődést tagadva — hogyan tették meg a régiséget a nyelvhelyesség szabályozó elvének s a régi nyelvet a mai nyelvhasználat zsinórmértékének. Kiemeli, mennyire fontos, hogy hivatali nyelvünk egyszerű, magyaros legyen, és ne maradjon el a nyelvnek természetes fejlődésétől, az idegenszerűségek dolgában pedig hivatkozik az elévült hibákról és a látszólagos hibákról írt tanulmányára. Ugyanezt az alapvető elméleti kérdést, a helyes magyarság elveit, mégpedig az egyéni nyelvszokás, a régi nyelvszokás, az észszerűség (logikusság), a szépség (szép hangzás), az általános nyelvszokás nyelvhelyességi elvét taglalja másik könyvében, A magyar nyelvben is (2. kiadás 204—215), az általános nyelvszokásnak juttatván a döntést abban, mi a helyes, mi a helytelen.

A Helyes Magyarságnak a bevezetés után következő szöveges része majdnem ugyanakkora terjedelmű, mint a könyvet befejező szótár, s erre a három fő fejezetre van felosztva: Helyes mondatszerkesztés. A szók és szólások használata. A helyes kiejtés és a helyesírás. Vagyis a nyelvtan részei közül a mondattant teszi első helyre, azt, amely legfontosabb a nyelvhelyesség szempontjából, s ezt tárgyalja legrészletesebben. Ezzel a beosztással és sorrenddel bölcsen elejét veszi annak a szemrehányásnak, amelyet a harmincas években megindult újabb nyelvművelő mozgalom

sem került el, hogy a szavakkal törődik főképen, „és alig foglalkozik a stílus, a nyelvszerkezet bonyolult kérdéseivel“ (BALASSA: A Magyar Nyelvőr története 50), pedig Arany János már 1861-ben megírta ezeket a nagyon megcsízlelni való sorokat: »Sajnálattal vesszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; ami azoknak s így a nyelvnek is *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis aránylag mellőzöttek, művelés nélkül hagyottnak mondható. Az *etymologia* — szokott nyelvtani értelmében: „szófejtés, szónyomozás“ — többen több vizsgálót s amúgy vaktában találógatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (*etymos*) beszélni vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült. . . . Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájlalom, hogy míg a „szavak egérfarkába“ oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*.« (Visszatekintés II.; ÖM. V, 392, 1900-i kiadás). SIMONYI könyvéről nem lehet azt állítani, hogy elhanyagolta a mondatot.

Szarvas Gábort mindenki úgy ismerte, hogy kemény, gerinces ember, egy jöttányit sem enged szigorú ortológus elveiből, SIMONYI-t azonban némelyek túlságos engedékenységgel, lágysággal vádolták (Nyr. XXX, 209). Az elégedetlenek közé tartozott például Tóth Béla. Nem helyeselte a Nyelvőrnek új irányában, »hogy nagyon is „synkretistikus“, megalkuvó“ (uo. XXVII, 560). De a nyelvész LEHR ALBERT is ilyeneket írt a megengedő is szórendjén vitatkozó megrovásaiban: „ . . ne hallgass Simonyira, akinek így is jó, úgy is jó“ (MNY. XI, 89) és „ . . a hiba hiba marad, ha a vajszívű Simonyi keblére is öleli, azaz öleli is“ (uo. XII, 182). SIMONYI pedig így válaszolt azoknak, akik keveselték szigorúságát, és azt kifogásolták benne, hogy nagyon elnéző bírálja a nyelvi hibáknak: „Cáfolatnak legjobb lesz, ha éppen az ő írásaikból is idézünk megrovásra méltó magyartalan kifejezéseket, mert evvel legjobban megmutathatjuk, hogy szigorúbbak vagyunk náluknál.“ (HMság 1—2. kiadás 11). Csakugyan idézett is, tehát nem volt engedékenyebb a kelleténél, hanem némely kérdésben más véleményen volt, mint bírálói. Tartózkodott a merevségtől, de megvoltak a maga nyelvhelyességi nézetei, s azokhoz ő is szívósan ragaszkodott.

Egy másik író és újságíró — Papp Dániel — Tóth Bélával ellentétben éppen azt panaszolta fel a Nyelvőr hasábjain, hogy a magyar nyelvészek mennyire erőszakosak az idegenszerűségek ostromozásában, és mindig „a magyar nyelv. génuszára“ hivatkozva tiltakoznak az idegenes kifejezések ellen. »Le akarok például magyarul írni egy francia mondást, avagy le akarom írni azt, hogy „a kék úristenre Bajorországban“. Akkor rögtön megvillan a csendőrszurony: — Elég idegenségünk van úgyis. Tessék ezt a képet visszaszorítani becses önmagába.« SIMONYI azzal felel erre a panaszkodásra, »hogy nekünk „a bajorországi kék isten“ érthetetlen, hogy a magyar olvasótól nem kívánhatják a német és francia észjárás teljes ismeretét, s hogy még ami érthető is, lehet nekünk csúnya, ízléstelen, nevetséges« (XXVII, 559—560).

A Nyelvőr álláspontjának ez az egymással ellenkező, kétféle megítélése mindennél meggyőzőbben bizonyítja, mennyire a helyes középúton járt SIMONYI a két szélsőség, egyrészt a túlságos merevség és szigorúság, másrészt a nyelvi hibáknak lazán értelmezett felfogása vagy éppenséggel afféle teljes tagadása között, amelyet HORVÁTH JÁNOS Ignotusszal vitatkozva nagyon találóan nevezett nyelvhelyességi nihilizmusnak (MNY. VIII, 7, 8).

SIMONYI Helyes Magyarsága után még három szakember vállalkozott hasonló nyelvhelyességi kézikönyv megírására: Kelemen Béla, Balassa József és Dengl János. Kelemen Béla munkája, az 1906 óta többször és többféle alakban megjelent Jó Magyarság a negyedik, 1935-i kiadásban már inkább csak középiskolai tanulónak szánt kis zsebkönyvvé zsugorodott össze. Balassa József könyvecskéjének szintén Helyes Magyarság a címe, mint a SIMONYIÉnak; 1923-ban jelent meg a Czákó Ambró szerkesztette Szabad Iskola című könyvsorozatban. Dengl János pedig főképp gazdasági szaktanárjelölteknek írta vaskos kötetét, egyetemi tankönyvül, ezzel a címmel: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus (1937). Vajjon ezek az újabb művek fölöslegessé tették-e SIMONYI Helyes Magyarságát?

KELEMEN munkájának nagyon megrövidített negyedik kiadását már nem is lehet összevetni a SIMONYIÉVAL, mert a jó magyarság szótárát megelőző szöveges részben alig maradt valami a nyelvhelyességi ismeretekből a helyesírási és gyakorlati stilisztikai tudnivalók közlése miatt. Első kiadásai nem ilyenek. Azokban elég sok nyelvhelyességi ismeret van igen ügyesen összefoglalva, itt-ott részletesebben is, mint SIMONYI könyvében, ezek a kiadások sem versenyezhetnek azonban SIMONYI munkájával rendszeresség és teljességre törekvés dolgában.

BALASSÁNAK zsebkönyvalakú kis műve szintén jó összefoglalás, és mivel később jelent meg, az újabb nyelvhelyességi megfigyelések eredményeit is feldolgozhatta, de nincs külön szótári része, hanem a magyarázó szövegbe illeszt bele különféle betűrendes szójegyzékeket. Az Antibarbarusban a nyelvtani magyarázatok vannak beleékelve a szótárba, itt pedig szavaknak betűrendes felsorolása tarkítja a fejtegetéseket, bárha ez sem célszerű elrendezés. 1932-ben is megjelent Kosztolányi Dezső szerkesztésében egy kis könyvecske, A Pesti Hírlap Nyelvőre. Balassa ebbe is írt egy fejezetet ilyen címmel: A helyes magyarság szótára. Ez megint olyan szerkezetű, mint az 1879-i Antibarbarus, vagyis szótári cikkekben dolgoz fel nyelvhelyességi ismereteket. Negyvenhárom lap mindössze, tehát már ezért sem lehet összemérni SIMONYI könyvével, a Helyes Magyarsággal, valamint azt a másik zsebkönyvet sem, amelyet PINTÉR JENŐ szerkesztett kiváltképpen iskolai használatra Magyar Nyelvvédő Könyv címmel, s amely nagyobb részében idegen szavak magyarító szótára és „helytelen“ meg „helyes“ minősítésű példáknak megokolás nélkül való elsorolása, magyarázat csak kevés van benne (1938-tól kezdve négy kiadásban).

DENGL könyve sokkal nagyobb a Simonyiénál, mert nem csupán a magyar nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozik, hanem általános nyelvtudományi ismereteket is közöl, továbbá elég bőven ismerteti a magyar nyelvnek történetét is. A nyelvhelyességi szótárt beleolvasztja a fejtegetésbe, mint Balassa könyvecskéje. Szerzője igen nagy anyagot gyűjtött össze, de nem mindig bírálta meg eléggé forrásait, nem egyszer téved is, azonkívül gyakran vét saját nyelvhelyességi szabályai ellen, s ezzel megingatja olvasójának a könyvbe vetett bizalmát.

Ilyenformán az összehasonlítás eredményekép azt kell mondanunk, hogy még ma is SIMONYI Helyes Magyarsága a legjobban tájékoztató nyelvhelyességi kalauz. Nem olyan könyv, amelyet csak egyszer kell elolvasni, azután félre lehet tenni, hanem olyan, amelyet állandó forgatással meg lehet, sőt meg is kell tanulni, főképp annak, aki hozzá akar szólni a nyelvművelés kérdéseihöz. Ha új nyelvhelyességi kézikönyvet akarnánk szerkeszteni, SIMONYI-nak anyagkiszemelése, elrendezése, feldolgozása szempontjából egyaránt kiváló művét kellene alapul venni, természetesen az újabb nyelvhelyességi irodalom megrostált eredményeivel is kiegészítve. SIMONYI nyelvművelő munkásságának ez a legnagyobb dicsérete. Őreá magára is méltán alkalmazhatjuk azt az idézetet, amellyel Szarvas Gáborról mondott akadémiai emlékbeszéde végződik: „Az ő működéséből áldás fakadt a magyar nyelvre, a magyarság nyelvén fölhangzó áldás legyen az ő emlékezetén!” (Nyr. XXVI, 494).